

شاخص‌های سبک زندگی اسلامی در طراحی مسکن

مهدی حمزه نژاد، سید مازیار افتخاریان*

۱- استادیار گروه معماری، دانشکده معماری و شهرسازی، دانشگاه علم و صنعت، hamzenejad@iust.ac.ir

۲- کارشناسی ارشد معماری، دانشگاه آزاد اسلامی واحد دامغان، matzymatzola@yahoo.com

چکیده

با نگاهی به منابع اسلامی و بررسی سفارشات اسلام در باب معماری و شهرسازی مطلوب، و تطابق آن با وضعیت معماری مسکونی امروز در شهرهای کشور ایران، به فاصله‌ی عمیقی که بین شرایط کنونی تا وضعیت سفارش شده در این دین وجود دارد پی می‌بریم. متأسفانه امروزه عواملی نظیر: نگاه تجاری و سودجویانه به مقوله مسکن و امر ساخت و ساز، عدم اجرای صحیح قوانین بازدارنده در این عرصه و...، هویت را از خانه‌ی ایرانی ستانده‌اند. در این مقاله سعی شده است که اسلام و سفارشات آن در زمینه‌ی مسکن و معماری مسکونی، به عنوان اصول و ضوابط اولیه و اساسی طراحی، به جایگاه اصلی خود در نظام معماری خانه‌ی ایرانی بازگردانده شوند (پس از آن که مدتی مورد تغافل بوده‌اند). پر واضح است که مقوله‌ی سبک زندگی و مسائل مربوط به آن، تأثیر زیادی بر شکل‌گیری معماری مسکونی دارند. بنابراین در این مقاله، در میان مباحث مختلف اسلامی، بحث سبک زندگی و عقل عملی در اسلام، به عنوان مباحث تأثیرگذار و حتی تعیین کننده در معماری مسکونی مورد بررسی و مذاقه قرار گرفته‌اند. برای این منظور، آیات و روایات مربوط به این حوزه، در حد ظرفیت پژوهش مورد بررسی قرار گرفتند و بر اساس آنها، مجموعه‌ای از شاخص‌های سبک زندگی اسلامی در طراحی مسکن تنظیم شد که می‌تواند معیار سنجش و طراحی‌های بعدی قرار بگیرد. این شاخص‌ها در جداولی بر اساس انواع ارتباطات انسان با دنیای پیرامونش (ارتباط با خویشتن، دیگران، طبیعت و خداوند) دسته‌بندی شده‌اند؛ مثلاً در بخش ارتباط انسان با خویشتن خویش، برای فضای خواب در خانه شاخص‌هایی نظیر جانمایی در نقاط آرام خانه، فراهم نمودن آرامش صوتی برای اتاق، در دیدرس نبودن، بهره‌مناسب از نور طبیعی و دید مناسب به مناظر طبیعی و آب روان تعریف شده‌اند. برای سایر فضاها در خانه، از جمله آشپزخانه، حمام، سرویس بهداشتی، اتاق نشیمن و... و همچنین سایر ارتباطات انسان از جمله ارتباط با اعضای خانواده، خویشاوندان، همسایگان و... نیز شاخص‌هایی بر اساس آیات و روایات اسلامی تدوین شده‌اند.

واژه‌های کلیدی: معماری مسکونی، مسکن ایرانی، سبک زندگی اسلامی، عقل عملی در اسلام.

مقدمه

گزیده ای از بیانات مقام معظم رهبری در جمع جوانان استان خراسان شمالی - مهر ماه سال ۱۳۹۱:
«... آن مفهومی که می‌تواند اهداف نظام اسلامی را تا حدود زیادی در خود جمع کند و به ما نشان دهد، مفهوم پیشرفت است.»

یکی از ابعاد پیشرفت با مفهوم اسلامی عبارت است از سبک زندگی کردن، رفتار اجتماعی، شیوهی زیستن - اینها عبارۀ اخراجی یکدیگر است - این یک بُعد مهم است؛ ما اگر از منظر معنویت نگاه کنیم - که هدف انسان، رستگاری و فلاح و نجات است - باید به سبک زندگی اهمیت دهیم؛ اگر به معنویت و رستگاری معنوی اعتقادی هم نداشته باشیم، برای زندگی راحت، زندگی برخوردار از امنیت روانی و اخلاقی، باز پرداختن به سبک زندگی مهم است.

ما اگر پیشرفت همه‌جانبه را به معنای تمدن‌سازی نوین اسلامی بگیریم، این تمدن نوین دو بخش دارد: یک بخش، بخش ابزاری است؛ یک بخش دیگر، بخش متنی و اصلی و اساسی است. به هر دو بخش باید رسید.» [۱]

با توجه به فرمایشات مقام معظم رهبری در جمع جوانان استان خراسان شمالی که در مهر ماه سال ۱۳۹۱ ایراد شد، در راستای تحقق تمدن نوین اسلامی، ما در دو بخش احتیاج به پیشرفت داریم: بخش ابزاری و بخش متنی. و اما بخش ابزاری - که می‌توان آن را بخش سخت افزاری تمدن نامید - همان پیشرفت در صنعت و سیاست و اقتصاد و کسب اعتبار و اقتدار بین المللی و... است. و بخش متنی و اصلی و اساسی تمدن - که می‌توان آن را بخش نرم افزاری نامید - همان سبک زندگی^۱ و عقل معاش است.

در بخش اول کشور ما بحمدالله پیشرفت‌هایی داشته است و به دستاوردهایی در این زمینه رسیده‌ایم. اما در بخش دوم، پیشرفت ما چشمگیر نیست.

همانطور که در سخنان رهبر معظم انقلاب آمده است، حوزه‌های مختلفی از حیات اجتماعی و فردی بشر در مقوله‌ی سبک زندگی دخیل اند. از جمله‌ی این حوزه‌ها، معماری و شهرسازی می‌باشند.

از آنجایی که بخش اعظم و اهمّ زندگی انسان در خانه سپری می‌شود، نوع معماری این مکان تأثیر فراوانی در سبک زندگی او دارد. مسکن انسان به مثابه بستری است که سبک زندگی او در آن محقق می‌شود. نوع سازماندهی فضاهای مختلف خانه، ابعاد و تناسبات فضاها، حریمیت و اشراف (در فضای داخل خانه و بین واحدهای مسکونی هم جوار)، نوع طراحی ریز فضاها از جمله فضای نشیمن، اتاق خواب، آشپزخانه، سرویس بهداشتی، حمام و ... همگی تعیین کننده‌ی سبک زندگی انسان، به عنوان مطروف در این ظرف زندگی می‌باشند. بنابراین اگر این مسائل مطابق با سفارشات و دستورات اسلام طراحی شوند، می‌توان گفت که سبک زندگی اسلامی در این خانه قابل تحقق است.

برای طراحی مسکن با رویکرد سبک زندگی اسلامی ابتدا باید که به سوالات زیر پاسخ داده شود:

- سبک زندگی اسلامی چیست؟
- آیا سبک زندگی اسلامی برای زندگی امروز انسان مناسب می‌باشد؟
- آیا دین اسلام سفارشات و دستورات عمل‌هایی در باب چگونگی ساخت خانه و معماری مسکن بیان کرده است؟
- آیا معماری و شهرسازی امروز ما مطابق با سبک زندگی اسلامی می‌باشد؟
- آیا می‌توان فاصله ای که بین معماری کنونی ما با معماری مطلوب اسلامی وجود دارد را از بین برد؟

این‌ها و سؤالاتی از این قبیل نگارنده را بر آن داشت تا با بررسی وضعیت معماری مسکونی امروز در کشور ایران و نگاه‌ی دوباره به معیارها و سفارشات اسلام در باب مقولات مختلف سبک زندگی، به برآیندی مناسب در این زمینه دست یابد؛ به طوری که هم منطبق با شاخص های معماری و شهرسازی اسلامی باشد و هم مناسب برای زندگی امروز مردم ایران.

روش تحقیق

این پژوهش از بخش‌های مختلفی تشکیل شده است و هر بخش روش تحقیق مختص به خود را دارا می‌باشد. به طور کلی روش‌هایی که در این تحقیق مورد استفاده قرار گرفتند عبارتند از روش تحلیل محتوا، و همچنین تدابیری نظیر مصاحبه با اشخاص آگاه، مشاهده نمونه‌های مرتبط با موضوع و جستجو در منابع اینترنتی، کتابخانه‌ای و همچنین گزارش‌های سفر خبرنگاران به رویدادهای مرتبط، که جهت جمع‌آوری داده‌های مورد نیاز از آنها استفاده شده است.

به منظور آشنا شدن با نگاه اسلام در مورد سبک زندگی، ابتدا آیات و روایات پیرامون این موضوع جمع‌آوری شدند. در جمع‌آوری سفارشات، سعی بر آن بود که تمامی آیات و روایات مربوط به این حوزه از نظر گذشته شوند. بدین ترتیب با رجوع به منابع دست اول اسلامی در حوزه سبک زندگی به جمع‌آوری احادیث در این حوزه پرداخته شد. سپس این سفارشات بر اساس فعالیت‌ها و ارتباطات انسان با دنیای پیرامونش، در قالب جداولی دسته‌بندی شدند (ر.ک: بخش جداول شاخص‌های سبک زندگی اسلامی در طراحی مسکن).

«مبادی اصلی و اولیه چنین تحقیقی عبارت است از متون دست اول دینی مانند قرآن و تفسیر آن، حدیث و شرح آن، فقه و مبانی اجتهاد، تاریخ صدر اسلام (از زمان ظهور اسلام تا ابتدای غیبت کبری) و دوره شکوفایی تمدن اسلامی (دوره آغاز غیبت کبری تا دوران معاصر). با بررسی جامع و تطبیقی این متون در کنار تحلیل فنی و اجتهادی به شبکه و سیستم کاملی از شهرسازی و معماری اسلامی می‌رسیم که قابل اجرا و عملیاتی است.» [۲]

محدوده‌ی پژوهش

مقوله‌ی سبک زندگی اسلامی از گستره‌ی وسیعی برخوردار است و مسائل مختلفی از باورهای فردی و فرهنگ زندگی خانوادگی، تا اخلاق معنوی و حقوق اجتماعی را شامل می‌شود. پر واضح است که در چنین پژوهشی آن دسته از مباحثی در حوزه‌ی سبک زندگی اسلامی مورد توجه قرار می‌گیرند که بر شکل‌گیری معماری مسکن اثر داشته باشند. (مانند آداب نشستن و خوابیدن و غذا خوردن و مهمان داری و...)، بررسی ابعاد ذهنی سبک زندگی اسلامی که تأثیر چندانی بر طراحی مسکن ندارند و به عبارتی خط پرننگی بر روی نقشه‌ی خانه ایجاد نمی‌کنند، از محدوده‌ی این پژوهش خارج می‌باشند.

معماری اسلامی و مطلوبیت‌های آن

صحبت از شهرسازی و معماری اسلامی و مطلوبیت‌های اسلامی در باب مسائل پیچیده آن، آن هم با پیشرفت‌های فیزیکی و مادی که امروزه درباره این مسائل صورت گرفته است امری بسیار دشوار و حساس می‌نماید؛ به ویژه که مخالفان زیادی علیه اصالت اسلامی معماری به عنوان دانش فنی و عملیات سازه‌ای وجود دارند. البته سرچشمه اصلی این مخالفت و مخالفان، بررسی‌های ناقص و محدود مستشرقان است که طیف‌های آن مورد اشاره قرار خواهد گرفت. به هر حال سخن گفتن از این مسائل، مثنوی و مایه علمی، تاریخی، فنی و عملکردی زیادی می‌طلبد که با توجه به مبانی و مبادی منطبق با متون دست اول شرعی (قرآن، احادیث و فقه) و تخصصی (منابع علمی و مهندسی) انجام‌پذیر بوده و قابل دفاع است.

...پژوهشگران این حوزه که غالباً هم مستشرقان یا مقلدان بی‌چون و چرای آنان بوده‌اند، نگاه‌های متفاوتی به رابطه معماری دوره اسلامی با اسلام دارند که می‌توان مهم‌ترین نگرش‌ها را در محورهای زیر خلاصه کرد:

۱. بسیاری از پژوهشگران این عرصه به اسلامیت محتوایی آن اعتقادی ندارند و قائلند که اسلام هیچ حرفی در این مسائل ندارد و آنچه که شاهد آن هستیم، فقط آثار خلاقیت و مهارت غیر قابل وصف مسلمانان است.
۲. عده‌ای نیز این نظر را مطرح کرده‌اند که اسلام در این زمینه سخنی ندارد، اما پیام آور فرهنگی برای عمل و رفتار مؤمنانه برای مسلمانان بوده است، این فرهنگ و رفتار مؤمنانه مسلمانان از طرفی و آموزه‌های معنوی و احکام عملی اسلام از

سوی دیگر در ساخت و ساز بناها تأثیر گذاشته و ساختاری متفاوت از سبک های معماری و شهرسازی دیگر تمدن ها پدید آورده است.

۳. بررسی و مطالعه تاریخ پرافتخار اسلام و دانش های مسلمانان خلاف این امر را ثابت کرده و روشن می کند؛ یعنی اسلام از نظر محتوای متون دینی و مستندات تاریخی، مطالب راهبردی و کاربردی شفاف و روشنی در این زمینه دارد. زیرا پیامبر عظیم الشان اسلام و اهل بیت مطهر ایشان علیهم السلام همواره درباره ابعاد مختلف این دو حوزه مطالب راهبردی و عملیاتی را متذکر شده اند تا مسلمانان را به شهر امن و طیب اسلامی رهنمون سازند. به ویژه پیامبر اکرم و علی علیهما السلام که در ساخت شهر با مؤلفه ها و مطلوبیت های اسلامی گام هایی برداشته بودند؛ مانند این که پیامبر صلی الله علیه و آله و سلم ابتدا مسجد النبی را ساخته و سپس سایر بناها اعم از خانه و بازار را پیرامون آن با محوریت و مرکزیت مسجد بنا نموده است، به گونه ای که کوچه های مدینه از نظر تردد به مسجد النبی منتهی می شدند. ایشان در توسعه مسجد النبی و اطراف آن نظارت داشته و دستور العمل های مناسب معمارانه را به اصحاب خویش ارائه نموده است، و در مورد اصلاح بافت شهر مدینه طرح های مدیریتی ارائه کرده است تا مسئله ترافیک آن روان گشته و حقوق و عدالت اجتماعی را که یکی از غایی ترین اهداف عالی اسلام است تحقق ببخشد؛ ایشان حتی در مورد جزئیات اجزای فضایی بناها نیز راهکارهای عالی را بیان نموده است که بعدها در میان معماران برجسته اسلامی مثل علامه حلی و شیخ بهایی به عنوان ضابطه مهم معماری در تزئین، سازه و عملکردهای خانه، مسجد، بازار و راه به کار گرفته شد.^۵ همچنین رهنمودهای علی علیه السلام در زمینه های مختلف شهرسازی و معماری شایان توجه است؛ به طوریکه ایشان در کوچه های کوفه قدم می زد و با نظارت در نوع ساخت و ساز ابنیه و انطباق و عدم انطباق آن با اصول و مبانی اسلامی را مورد توجه قرار داده و در صورت عدم انطباق، به اصلاح بافت و ساختار شهر و نوع معماری ابنیه آن می پرداخت.^۶ منشور حکومتی ایشان که به مالک اشتر ابلاغ نموده است، و فرمایشات آن حضرت به اصحابش نیز بسیاری از این دست معارف را در بر دارد. سایر ائمه علیهم السلام نیز به فراخور حال و موقعیت اجتماعی به این امر مهم پرداخته و مطالب مهمی را در این زمینه بیان و اظهار نموده اند.

البته بررسی درون دینی این مسائل ابعادی گسترده تر و اساسی تر از نگاه ساده نص گرایانه دارد. نگرش نص گرایانه عبارت است از رویکرد سلفی و حنبلی به معارف و احکام اسلام که طبق آن فقط دانش و مطلبی دارای ارزش است که در روایات و آیات به طور صریح ذکر شده باشد. و البته هر مطلبی خارج از این مجموعه ی معرفتی و دانشی فاقد ارزش اسلامی است. اما بحث های کاربردی در مجموعه ی معارف اسلام وجود دارد که فراتر از این نگرش قابل بررسی است. زیرا در نگرش نص گرایانه، فقط از عبارات صریح و ظاهر استفاده می شود در حالی که دستیابی به مطلوبیت اصلی اسلام و ذوق شارع مقدس درباره این گونه مسائل، امری پیچیده و بسیار دشوار و در عین حال دارای روش و اصول ویژه است. چرا که نه فقط الفاظ و اصطلاحات بلکه علاوه بر آن، یافتن جایگاه مسائل آن در شبکه و نظام جامع معارف الهی دارای اهمیت بسیار است و نقش اساسی در تنظیم و تدوین نظر اسلامی ایفا می کند.

نکته ای که نباید درباره مطلوبیت های شهرسازی و معماری اسلامی از نظر دور داشت این است که این مطلوبیت ها جنبه ضابطه ای و مقرراتی برای ساخت شهر و بناهای اسلامی با ابعاد حاکمیتی و نظارتی دارد نه یک سری مطالب فردی و توصیه ای که از هیچ گونه ضمانت اجرایی برخوردار نیست. [۳]

جداول شاخص‌های سبک زندگی اسلامی در مجتمع مسکونی

به منظور آشنا شدن با نگاه اسلام در مورد سبک زندگی، ابتدا آیات و روایات پیرامون این موضوع جمع‌آوری شدند. منابع اسلامی که در این راستا مورد استفاده قرار گرفتند، عبارت بودند از کتاب شریف حلیه المتقین اثر مرحوم علامه محمد باقر مجلسی علیه الرحمه والرضوان، و همینطور کتاب مفاتیح الحیاء اثر آیت الله جوادی آملی دام ظلّه العالی. این دو اثر با بیان روایات مختلف در باب شئونات مختلف زندگی دنیایی انسان، از جمله خوردن و آشامیدن و لباس پوشیدن و سفر و...، به گونه‌ای به تبیین منظومه‌ی سبک زندگی اسلامی پرداخته‌اند. کتاب «معماری و شهرسازی مطلوب اسلامی» اثر حجت الاسلام والمسلمین رحیم قربانی نیز، که طی یک پژوهش میان رشته‌ای به بررسی معمارانه‌ی آیات و روایات در حوزه‌ی معماری و شهرسازی پرداخته‌اند، از منابع بسیار مهم برای این پژوهش به شمار می‌رود.

پس از جمع‌آوری آیات و روایات، که به عبارتی مواد خام این پژوهش به شمار می‌روند، نوبت به نظم‌دهی و طبقه‌بندی آنها رسید. برای این منظور، انسان، به عنوان مخاطب این آیات و روایات، در مرکز پدیده‌های عالم قرار گرفت و مابقی پدیده‌های عالم که انسان با آنها در ارتباط است، در چهار گروه مختلف نسبت به او قرار گرفتند: خویش‌انسان، دیگران، طبیعت و خداوند. در هر حوزه‌ی ارتباطی، انسان فعالیت‌هایی انجام می‌دهد. مثلاً در بخش ارتباط با خویش‌انسان فعالیت‌های اساسی و اولیه‌ی انسان از جمله خوردن، خوابیدن، خلاء، استحمام و... انجام می‌پذیرد. هر فعالیتی، یک نیاز فضایی یا کالبدی با خود به همراه می‌آورد؛ به عبارت دیگر هر فعالیتی باید در فضای مخصوص و متناسب با خودش تحقق پذیرد. تعیین و تبیین کیفیات این فضاها بر اساس سفارشات و دستورالعمل‌های اسلام، کار اصلی این پژوهش می‌باشد.

هر کدام از این مطلوبیت‌ها و کیفیات فضایی، بر اساس یک یا گروهی از روایات جمع‌آوری شده در مرحله‌ی قبل، به دست آمده‌اند. و یا در مواردی نیز، استنباط کلی از تعالیم و احکام اسلامی این شاخص را به دست می‌آورد.

به عنوان مثال، با توجه به آیه *وَاللّٰهُ جَعَلَ لَكُم مِّنْ بُيُوتِكُمْ سَكَنًا*^۱، ایجاد آرامش و لوازم آن در خانه مطلوبیتی است که می‌توان بر آن تأکید کرد. به ویژه اینکه خانه‌ی مسلمانان محل آسایش و آرامش همه‌جانبه برای ساکنان آن است و این عنصر ضروری باید در همه‌ی عملکردها و اجزای بنایی آن اجرا و ظاهر گردد. بنابراین، در طراحی و ساختن منازل باید به ابعاد و اقتضائات ایجاد آرامش توجه نمود تا حاصل این عملکرد، خانه مطلوب اسلامی باشد.

تأکید بر آرامش در ساختن خانه به این دلیل است که بسیاری از شاخص‌های خانه مطلوب اسلامی تحت الشعاع این امر عملیاتی می‌شوند. مانند این که اگر اقتضائات آرامش و عملکردهای معمارانه‌ی آن در خانه محقق و ایجاد نشود، نمی‌توان از ادای وظایف شرعی، ادای حقوق همسایگان، ادای حقوق اهل و عیال، و ابعاد دیگر زندگی سالم یا زیست مؤمنانه به راحتی سخن گفت.

همچنین یکی از ابعاد بنایی آرامش عبارت است از آرامش صوتی که به عنوان شاخص مهمی مورد توجه است. در ساختن اتاق‌ها باید دقت نمود که صدای کارهای داخل به بیرون و اتاقهای دیگر نفوذ نکند تا مفسد اخلاقی و رفتاری به بار نیآورد. طبق حدیث، نباید صداهای مربوط به امور زناشویی والدین به گوش فرزندان و دیگران برسد. زیرا این امر تبعات فاسدی چون ایجاد زمینه شهوترانی در فرزندان و سایر اعضای خانه را فراهم می‌آورد که نتیجه این کار در روایت این گونه مورد تصریح قرار گرفته است که اگر کودک خانواده این صداها را بشنود زمینه اعمال شنیعی مثل زنا و مشکلات جنسی برای او فراهم خواهد شد.^۲

البته آرامش استنباط شده از این روایت فقط به مسئله زناشویی منحصر نیست و هرگونه کارناشایست اخلاقی را شامل می‌شود. زیرا هر کسی در چارچوب چارچوبی خود اعمال خصوصی و سری دارد که دوست ندارد دیگران حتی اهل و عیال و خواهر و برادرش از این حالات و اعمال وی آگاهی یابند. بنابراین، اتاق‌ها باید به گونه‌ای ساخته شوند که اسرار و حالات خصوصی اهل خانه از دیگران پوشیده بماند. [۴]

بدین ترتیب با استناد به آیات و روایات مذکور، کیفیات فضای خواب، از جمله «جانمایی در نقاط آرام خانه، کنترل خروج صدا از داخل اتاق به بیرون، در دیدرس نبودن» و... به دست می‌آیند.

همچنین بر طبق حدیث داریم: «...آیا نمی‌بینی که از نیکوئی تقدیر خانه که آدمی بنا می‌کند آن است که بیت الخلاء در پنهان‌ترین جاهای خانه باشد؟ و هم‌چنین خالق قدیم و مدبر حکیم در خانه بدن محل خروج فضله را که به منزلت بیت الخلاء بدن است در پنهان‌ترین اعضاء قرار داده است و از پیش و پس نمایان نیست، بلکه پنهان گردانیده در موضع پنهانی از بدن که پوشیده و مستور است...»^۱. بنابراین یکی از شاخص‌های طراحی سرویس بهداشتی، جانمایی آن در مخفی‌ترین نقطه‌ی بنا می‌باشد.

برای مشاهده‌ی سایر مراجع و شواهدِ رواییِ شاخص‌ها به بخش پی‌نوشت‌ها مراجعه کنید.

(۱) اعْتَبِرِ الْآنَ يَا مُفَضَّلُ بِعَظِيمِ النِّعْمَةِ عَلَى الْإِنْسَانِ فِي مَطْعَمِهِ وَ مَشْرَبِهِ وَ تَسْهِيلِ خُرُوجِ الْأَذَى أَلَيْسَ مِنْ حُسْنِ التَّقْدِيرِ فِي بِنَاءِ الدَّارِ أَنْ يَكُونَ الْخَلَاءُ فِي أَسْتَرٍ مَوْضِعٍ فِيهَا فَكَذَا جَعَلَ اللَّهُ سُبْحَانَهُ الْمَنْفَذَ الْمُهَيَّأَ لِلْخَلَاءِ مِنَ الْإِنْسَانِ فِي أَسْتَرٍ مَوْضِعٍ مِنْهُ فَلَمْ يَجْعَلْهُ بَارِزاً مِنْ خَلْفِهِ وَ لَا نَاشِراً مِنْ بَيْنِ يَدَيْهِ بَلْ هُوَ مُعَيَّبٌ فِي مَوْضِعٍ غَامِضٍ مِنَ الْبَدَنِ مَسْتَوْرٌ مَحْجُوبٌ يَلْتَقِي عَلَيْهِ الْفَخْدَانُ وَ تَحْجُبُهُ الْأَلْيَتَانِ بِمَا عَلَيْهِمَا مِنَ اللَّحْمِ فَيُورِيَانِهِ إِذَا احتَاجَ الْإِنْسَانُ إِلَى الْخَلَاءِ وَ جَلَسَ تِلْكَ الْجَلْسَةَ الَّتِي ذَلِكَ الْمَنْفَذُ مِنْهُ مُنْصَباً مُهَيَّأً لِلْخَلَاءِ فَتَبَارَكَ اللَّهُ مَنْ تَطَاهَرَتْ أَلَاؤُهُ وَ لَا تُحْصَى نِعْمَاؤُهُ. (بحار الأنوار - ط - بيروت)، ج ۷۷، ۱۹۳، باب ۲ آداب الخلاء، ص: ۱۶۷)

جدول ۱- ارتباط با خویشتن (مأخذ: نگارنده، ۱۳۹۴)

کیفیّات فضایی	پاسخ فضایی	فعالیت
<p>جانمایی در نقاط آرام خانه^۷</p> <p>کنترل ورود صداهای مزاحم از درون خانه به داخل اتاق^۷</p> <p>کنترل ورود صداهای مزاحم از بیرون خانه به داخل اتاق^۷</p> <p>کنترل خروج صدا از داخل اتاق به بیرون^۸</p> <p>در دیدرس نبودن^۹</p> <p>بهره مناسب از نور طبیعی^{۱۰}</p> <p>دید مناسب به مناظر طبیعی و آب روان^{۱۱}</p>	تعریف فضای خواب یا اقتضانات و لوازم آرامش	خواب
<p>جانمایی در نقاط دور از دیدرس مهمان برای راحت بودن بانوی خانه^۹</p> <p>ارتباط فضایی و بصری مناسب با فضای نشیمن خصوصی</p> <p>ارتباط فضایی مناسب با فضای مهمان خانه</p> <p>بهره مناسب از نور طبیعی^{۱۰}</p> <p>دید مناسب به مناظر طبیعی و آب روان^{۱۱}</p> <p>تهویه ی مناسب^{۱۲}</p>	تعریف آشپزخانه	خوراک
<p>جانمایی در بیرون از فضای زندگی^{۱۳}</p> <p>جانمایی در مخفی ترین نقطه بنا^{۱۴}</p> <p>عدم جانمایی در مسیر باد غالب^{۱۵}</p> <p>رو به قبله و پشت به قبله نبودن کاسه توالت^{۱۶}</p> <p>بالا تر بودن سمت راست کاسه توالت^{۱۷}</p> <p>عدم تعبیه کاسه مستراح سرپایی^{۱۸}</p> <p>قرار دادن شیر آب در سمت مستراح^{۱۸}</p> <p>پشت به قبله بودن کاسه روشویی^{۱۹}</p> <p>عدم اشتراک فضای سرویس بهداشتی با حمام^{۲۰}</p> <p>تفکیک فضای روشویی از فضای سرویس بهداشتی و حمام^{۲۱}</p>	تعریف سرویس بهداشتی برای خانه	خلاء
<p>جانمایی در نقاط دور از دیدرس و در قسمت خصوصی خانه</p> <p>طراحی رختکن مجزا از محل استحمام برای حمام^{۲۲}</p> <p>تعبیه ی سکو (بدون قابلیت تکیه دادن) درون حمام^{۲۳}</p> <p>تامین فضای کافی برای غسل</p> <p>عدم تعریف فضایی برای فضای حاجت در حمام^{۲۴}</p> <p>عدم تعریف فضایی برای مسواک کردن در حمام^{۲۵}</p>	تعریف فضای استحمام	استحمام

ادامه‌ی جدول ۱- ارتباط با خویشتن (مأخذ: نگارنده، ۱۳۹۴)

کیفیات فضایی	پاسخ فضایی	فعالیت
<p>جانمایی در نقاط آرام خانه^۷</p> <p>کنترل ورود صداهای مزاحم از درون خانه به داخل اتاق^۷</p> <p>کنترل ورود صداهای مزاحم از بیرون خانه به داخل اتاق^۷</p> <p>بهره مناسب از نور طبیعی^{۱۱}</p> <p>دید مناسب به مناظر طبیعی و آب روان^{۱۱}</p> <p>اگر اتاق های خواب افراد خانواده اقتضات آرامش را دارا باشند، می توانند به عنوان اتاق مطالعه در نظر گرفته شوند.^۷</p>	<p>تعریف فضای مطالعه (کتابخانه) برای خانه</p>	مطالعه و علم
<p>وسعت متناسب با شأن خانواده^{۱۱}</p> <p>حضور گیاه و آب روان در حیاط^{۱۰}</p> <p>دید نداشتن از خانه همسایگان به داخل حیاط^{۱۰}</p> <p>دید نداشتن از حیاط به خانه های همسایگان^{۱۰}</p> <p>کنترل محرمت فضا^{۱۱}</p> <p>ارتباط مستقیم با فضای خصوصی خانه^{۱۱}</p> <p>تامین خدمات مورد نیاز (ریختن، دوش و...)</p>	<p>تعریف فضای باز مرتبط با هوای آزاد</p> <p>تعریف فضایی برای شنا در صورت امکان^{۲۷}</p>	ورزش
<p>جانمایی در نقاط دور از فضای خصوصی خانه</p> <p>دید مناسب به مناظر طبیعی و آب روان^{۱۱}</p> <p>بهره مناسب از نور طبیعی^{۱۱}</p> <p>در صورت امکان برای زن و مرد خانه اتاق کار (یا اتاق شخصی مجزا) در نظر گرفته شود</p>	تعریف اتاق کار	کار و تامین معاش
این نیاز کالبدی می تواند در فضاهایی مانند اتاق شخصی، نمازخانه، کتابخانه، یا حتی حیاط خانه پاسخ داده شود.		خلوت و تنهایی
تعریف فضاهای اجتماعی در واحد های همسایگی. برای گنجاندن فعالیت های جمعی: مراسمات مختلف مذهبی و اجتماعی و ... انجام اعمال عبادی، ورزش های جمعی (سوارکاری، تیراندازی، شنا و...)		تفریح و سرگرمی
رک. به بخش ارتباط با خود- ورزش- تعریف فضایی برای شنا	تعریف فضایی برای شنا در صورت امکان (برای واحد های مسکونی) ^{۲۷}	
رک. به بخش ارتباط با دیگران- خانواده- پدر و مادر- اتاق خواب خصوصی پدر و مادر	تعریف فضای خصوصی برای والدین ^{۲۸}	
رک. به بخش ارتباط با دیگران- خویشاوندان- مهمان خانه	تعریف فضای مهمانخانه ^{۲۹}	
رک. به بخش ارتباط با دیگران- خانواده- پدر و مادر- اتاق شخصی برای بانوی خانه	تعریف اتاق شخصی برای خانم خانه ^{۳۰}	
رک. به بخش عبادت	تعریف نمازخانه برای خانه ^{۳۱}	مسائل متفرقه
تعبیه محلی برای نشستن و پوشیدن کفش در بخش ورودی خانه ^{۳۲}		
ایجاد فصیل (جان پناه) برای بام حدود ۱ متر ^{۳۳}		

جدول ۲- ارتباط با دیگران (مأخذ: نگارنده، ۱۳۹۴)

حوزه ی ارتباطی	نیاز فضایی	کیفیات فضایی		
خانواده	پدر بزرگ و مادر بزرگ	تجمع کاربری های مورد نیاز پدر بزرگ و مادر بزرگ در طبقه ی همکف خانه ^۶	کفسازی ها از جنس ستر نباشد اختلاف سطوح به صورت سطح شیبدار حل شود سیرکولاسیون ها کوتاه و ارتباطات فضایی نزدیک به هم	
		تعریف سرویس بهداشتی مناسب سالمندان نزدیک اتاق پدر بزرگ و مادر بزرگ ^۷	رک. به بخش ارتباط با خود- خلاء کفسازی ها از جنس ستر نباشد توالف فرنگی در صورت نیاز جانمایی در طبقه همکف خانه	
		تعریف اتاق مجزا برای پدر بزرگ و مادر بزرگ	ارتباط نزدیک و با فاصله کوتاه به فضاهای خدماتی دید مناسب به مناظر طبیعی و آب روان ^{۱۱} بهره از نور طبیعی مناسب ^{۱۲} در صورت عدم وسعت کافی خانه می توان اتاق مهمان را برای استفاده ی پدر بزرگ و مادر بزرگ مناسب سازی کرد	
		پدر و مادر	تعریف اتاق خواب خصوصی پدر و مادر ^{۳۳}	در دیدرس نبودن ^۴ جانمایی در نقطه ای مسلط به سایر اتاق ها دسترسی نزدیک به حمام سایر ویژگی های مربوط به اتاق خواب (رک. به بخش ارتباط با خود- فضای خواب)
			تعریف اتاق شخصی برای پدر ^{۳۵}	جانمایی در بخش خصوصی / اندرونی / شب خانه نزدیک به اتاق شخصی پدر و مادر بهره از نور طبیعی مناسب ^{۳۶} دید مناسب به مناظر طبیعی و آب روان ^{۳۷}
	تعریف اتاق شخصی برای بانوی خانه ^{۳۸}		عدم جانمایی رو به کوچه و خیابان ^{۳۹} جانمایی در طبقه همکف خانه ^{۴۰} طراحی داخلی مطابق با سلیقه ی بانوی خانه ^{۴۱} مناسب برای امور شخصی و خصوصی بانوان مناسب برای اسکان دختران خانه دید مناسب به مناظر طبیعی و آب روان ^{۴۲} این گونه فضاها در صورت وسعت کافی خانه در نظر گرفته می شوند. در غیر اینصورت می توان کاربری هایی نظیر اتاق کار و اتاق شخصی پدر را با هم ادغام کرد	
	ارتباط والدین و فرزندان		تعریف اتاق خواب مجزا برای والدین و فرزندان ^{۴۳}	رک. به بخش ارتباط با خود- فضای خواب جانمایی در حوزه ی خصوصی / اندرونی / شب خانه ^{۴۴} ارتباط نزدیک (و بصری) با آشپزخانه بهره از نور طبیعی مناسب ^{۴۵} دید مناسب به مناظر طبیعی و آب روان ^{۴۶} در صورت طراحی صحیح، می تواند در صورت نیاز با فضای مهمانخانه به منظور تأمین فضای وسیع ادغام شود امکان تخصیص فضای غذاخوری و نشستن روی زمین هنگام غذاخوردن
			ارتباط فرزندان با هم	تعریف اتاق خواب مجزا برای دختران و پسران ^{۴۷} تعریف اتاق خواب مجزا برای پسران (از دیگر پسران) در صورت وسعت کافی خانه ^{۴۸}

ادامه‌ی جدول ۲- ارتباط با دیگران (مأخذ: نگارنده، ۱۳۹۴)

حوزه ی ارتباطی	نیاز فضایی	کیفیّات فضایی	
خوشاوندان	تعریف مهمانخانه	جانمایی در بخش عمومی / بیرونی / روزخانه ^۹	
		ارتباط نزدیک با آشپزخانه	
		عدم ارتباط بصری با آشپزخانه	
		طراحی معماری مناسب برای جدا بودن نا محرمان از محرمان	
تعریف اتاق مهمان	تعریف مهمانخانه برای مهمانان پدر خانواده و مهمانی های عمومی ^{۱۰}	عدم ارتباط بصری با فضاهای خصوصی خانه ^۹	
		وسعت متناسب با کاربرد و شأن خانواده	
		بهره از نور طبیعی مناسب ^{۱۱}	
		دید مناسب به مناظر طبیعی و آب روان ^{۱۱}	
در مقیاس واحد مسکونی	تعریف اتاق شخصی بانوی خانه برای مهمانان بانوی خانه ^{۱۰}	جانمایی در بخش عمومی / بیرونی / روزخانه ^۹	
		ارتباط با حیاط و سایر فضاهای خدماتی بدون ایجاد مزاحمت و تداخل با فضاهای خصوصی خانه ^۹	
		بهره از نور طبیعی مناسب ^{۱۱}	
همسایگان	تعریف حیاط برای فرزندان و بچه ها ^{۱۲}	ر.ک. به بخش ارتباط با دیگران - خوشاوندان - مهمان خانه	
		ر.ک. به بخش ارتباط با دیگران - خانواده - پدر و مادر - اتاق شخصی برای بانوی خانه	
		ر.ک. به بخش ارتباط با خود - ورزش - تعریف فضای باز مرتبط با هوای آزاد	
	حق عمومی بهره مندی از نور طبیعی	حق عمومی بهره مندی از باد ^{۱۳}	هم ارتفاع ساختن بناها
			تعیین جهت گیری کلی بافت (ابنیه و معابر) با توجه به باد مطلوب و نامطلوب توسعه و رشد عمودی بناها یا در نظر گرفتن جهت باد مطلوب
	عدم اشراق بصری به خانه های همسایگان ^۹	عدم اشراق صوتی به خانه های همسایگان	در نظر گرفتن فاصله ی مناسب (حریم اشراق) برای دو بنای هم جوار غیر هم ارتفاع
			در نظر گرفتن فاصله ی مناسب (حریم اشراق) برای بناهای هم جوار با ارتفاع بیش از یک طبقه
			نساختن بالکن و هر گونه یازشوی مشرف به خانه های همسایگان ^{۱۴}
			روبروی هم نبودن درهای ورودی واحدهای مسکونی
	عدم اشراق صوتی به خانه های همسایگان	عدم ایجاد مزاحمت برای همسایگان از طریق بوی آشپزخانه ^{۱۵}	ساختمان های مجتمع دیوار مشترک نداشته باشند و با پوشش گیاهی متراکم از هم جدا شوند تا انتقال صوتی به حداقل برسد
			تهویه ی مناسب آشپزخانه
	عدم اشراق صوتی به خانه های همسایگان از طریق بوی فاضلاب و سرویس بهداشتی ^{۱۶}	عدم ایجاد مزاحمت برای همسایگان از طریق بوی فاضلاب و سرویس بهداشتی ^{۱۶}	تهویه ی مناسب سرویس بهداشتی
عدم آسیب کالبدی به خانه های همسایگان در تعمیرات و نگهداری و یا تخریب بنا			
بیگانگان (عابران) ^{۱۷}	عدم ایجاد مزاحمت برای عابران از طریق بوی آشپزخانه ^{۱۵}	جاری نشدن نودان منازل به کوچه و خیابان ^{۱۸}	
		جاری نشدن فاضلاب منازل به کوچه و خیابان ^{۱۹}	
		باز نشدن پنجره منازل به سوی خیابان ^{۲۰}	
		نساختن بالکن منازل به سمت کوچه و خیابان ^{۲۱}	
	عدم ایجاد مزاحمت برای عابران از طریق انتقال صوت از داخل خانه ها به بیرون ^{۲۲}	عدم ایجاد مزاحمت برای عابران از طریق بوی آشپزخانه ^{۱۵}	تهویه ی مناسب آشپزخانه
			تهویه ی مناسب سرویس بهداشتی

جدول ۳- ارتباط با طبیعت (مأخذ: نگارنده، ۱۳۹۴)

گستره ی اصلی	گستره فرعی ۱	گستره ی فرعی ۲	شاخص
حفظ طبیعت و آسیب نرساندن به آن ^{۴۸}	در فرآیند ساخت	آب	آسیب نرساندن به سفره آب های زیرزمینی در فرآیند ساخت خانه عدم ساختمان سازی در مسیل رودخانه ها عدم اسراف آب در فرآیند ساخت خانه ^{۴۹}
		هوا	آلوده نکردن طبیعت (آب، هوا، و خاک) در فرآیند ساخت خانه ^{۵۰} عدم تولید مصالح آسیب رساننده به طبیعت
		گیاه	جلوگیری از قطع بی رویه ی درختان در فرآیند ساخت خانه ^{۵۱}
		خاک	عدم ساختمان سازی در مناطق با خاک حاصل خیز ^{۵۲} عدم اسراف خاک در فرآیند ساخت خانه
		در نگهداری و تعمیر ساختمان	نحوه ی دفع فاضلاب نحوه ی دفع زباله تأسیسات مکانیکی ساختمان تأسیسات الکتریکی ساختمان
		در فرآیند تخریب	تخریب ساختمان به گونه ای که کمترین آسیب را به طبیعت برساند
	بهره برداری از طبیعت	آب	استفاده از آب باران به عنوان آب مصرفی واحد های مسکونی بهره برداری بصری از منظره آب روان ^{۵۳}
		گیاه	استفاده از گیاه در تلطیف هوا و کنترل جریان باد بهره برداری بصری از منظره فضای سبز در مجموعه ی مجموعه و حیاط خانه ها (و باغ ها) ^{۵۴} کاشت و پرورش گل و گیاه و میوه و سبزی در حیاط خانه برای بهره ی خانواده و کار اقتصادی ^{۵۵}
		حیوان	نگهداری حیوان در خانه کیوتر و گوسفند و بز و گاو ^{۵۶} بهره ی اقتصادی از حیوان
		هوا	بهره از جریان باد برای تهویه ی طبیعی خانه ها بهره از جریان باد برای تولید برق
خورشید		استفاده از انرژی خورشید در تولید برق و آب گرم مصرفی خانه ها استفاده از انرژی خورشید در تامین نور طبیعی و گرمایش خانه ها	

جدول ۴- ارتباط با خدا (مأخذ: نگارنده، ۱۳۹۴)

فعالیت	نیاز فضایی	کیفیات فضایی
نماز، خلوت و عبادت، تفکر و مراقبه و محاسبه	تعریف مصلی (نمازخانه) برای خانه ^{۵۳}	جانمایی در نقاط آرام خانه ^۷
		کنترل ورود صداهای مزاحم از درون خانه به داخل اتاق ^۷
		کنترل ورود صداهای مزاحم از بیرون خانه به داخل اتاق ^۷
		کنترل خروج صدا از داخل اتاق به بیرون ^۷
		در دیدرس نبودن ^۷
		طراحی داخلی ساده و بی آرایش ^{۵۴}
		بهره از نور طبیعی (شرق یا شمال یا غرب) ^۱
		عدم قرار دادن تصویر انسان در درون اتاق
		عدم تعبیه ی شومینه، بخاری، اجاق گاز و هر گونه عملکردی که مستلزم حضور آتش در سمت دیوار قبله می شود ^{۵۵} عدم طراحی بازشو در سمت دیوار قبله ^{۵۶}

جدول ۵- مسائل متفرقه (مأخذ: نگارنده، ۱۳۹۴)

مباحث عمومی در مورد معماری محوطه‌ی مجتمع و واحد های مسکونی		
در مقیاس مجتمع	تنظیم روابط اجتماعی	فراهم کردن ساز و کار نظارت بر فضاهای عمومی برای کاهش جرم خیزی و افزایش امنیت و آسایش مجتمع فراهم کردن بستر مناسب برای انجام ورزش های سفارش شده در اسلام؛ تیر اندازی، اسب سواری و شنا ^{۱۰}
	حرکت و نظام دسترسی	خوانایی بافت مجموعه مناسب سازی معابر و گذرها برای معلولین جسمی و حرکتی
در مقیاس واحد های مسکونی	مصالح	استفاده از مصالح بوم آورد
		استفاده از مصالح بازگشت پذیر به طبیعت
		عدم اسراف در فرایند تولید مصالح
		عدم اسراف در استفاده از مصالح
		استحکام قابل قبول و متناسب با کاربرد مصالح
انرژی		دوام مصالح
		گرمایش
		سرمایش
		تهویه

نتیجه گیری

دین اسلام در بین ادیان الهی، به عنوان متأخرترین و کامل ترین آیینی که از سوی خداوند برای انسان فرستاده شده است، اصیل ترین منبع ما برای کسب دستورالعمل و فلسفه‌ی زندگی می باشد. همه‌ی شئون فردی و اجتماعی زندگی دنیایی انسان از سفر و حضر و کار و امرار معاش گرفته تا امور شخصی و فردی نظیر آداب خوابیدن و خوردن و استحمام و بهداشت فردی و... در دین مبین اسلام به آنها پرداخته و جزئیات آنها تبیین شده است.

تدوین ضوابطی نظام مند و جامع و مانع که به وسیله‌ی آن بتوان به سنجش نمونه‌های مسکونی موجود و طراحی نمونه‌های جدید با معیارهای اسلامی پرداخت، از ضروریات امروز به نظر می رسد. در پژوهش های بعدی، امکان کمی سازی کیفیات فضایی (شاخص های) ارائه شده در جداول، و پیشنهاد ساختارهای دیگر برای نظم دهی به آیات و روایات می تواند مورد بررسی قرار گیرد. همچنین می توان با تمرکز بیشتر بر روی جزئیات کیفیات فضایی، موارد ریزتری از جمله جنس مصالح، رنگ جداره ها و کف و سقف، نورپردازی مصنوعی، نوع مبلمان و... را مورد بررسی قرار داد.

پی نوشت ها:

1. Life Style

۲. بحار أنوار ج ۱۹، ص ۱۱۲ و ج ۹۷، ص ۴۳۴. [۵]
۳. الکافی، ج ۳، ص ۲۹۵. [۶]
۴. الکافی، ج ۳، ص ۵۶۹.
۵. الکافی، ج ۴، ص ۲۰۷.
۶. الإحکام فی معرفة الأحکام ج ۱، ص ۳۵۲.
۷. سوره نحل، آیه ۸۰.
۸. الکافی، ج ۵، ص ۵۰۰.
۹. بحار الأنوار الجامعة لدرر أخبار الأئمة الأطهار، ج ۷۳، ص ۱۴۸؛ سوره نور، آیه ۵۸.
۱۰. قال علی علیه السلام: نهی النبی صلی الله علیه و آله و سلم أن یدخل بیتاً مظلماً إلا بمصباح (الجعفریات، ص ۱۶۸).
۱۱. المحاسن، ج ۲، ص ۶۲۲.
۱۲. بحار الأنوار الجامعة لدرر أخبار الأئمة الأطهار، ج ۷۹، ص ۹۴.

۱۳. الکافی ج ۳، ص ۳۹۳؛ بحار الأنوار الجامعة لدرر أخبار الأئمة الأطهار، ج ۷۳، ص ۱۵۹.
۱۴. بحار الأنوار الجامعة لدرر أخبار الأئمة الأطهار، ج ۳، ص ۷۶.
۱۵. بحار الأنوار الجامعة لدرر أخبار الأئمة الأطهار، ج ۷۷، ص ۱۹۱.
۱۶. قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَآلِهِ وَسَلَّمَ: وَإِذَا تَغَوَّطَ عَلَى رِجْلِهِ الْيَسْرَى (تأويل الدعائم، ج ۱، ص ۸۴). [۷]
۱۷. بحار الأنوار الجامعة لدرر أخبار الأئمة الأطهار، ج ۷۷، ص ۱۹۱؛ الکافی، ج ۶، ص ۵۳۳.
۱۸. قال الصادق عليه السلام: الإستنجاء باليمين من الجفاء (الکافی، ج ۳، ص ۱۷).
۱۹. وسائل الشيعه، ج ۱، ص ۳۲۱. [۸]
۲۰. وسائل الشيعه، ج ۱۵، ص ۳۴۷.
۲۱. قال الصادق عليه السلام: إِيَّاكَ وَالسَّوَاكَ فِي الْحَمَامِ فَإِنَّهُ يُورِثُ الْوَبَاءَ فِي الْأَسْنَانِ (فقه الرضا ص ۸۶).
۲۲. وسائل الشيعه، ج ۲، ص ۴۴.
۲۳. الکافی، ج ۶، ص ۵۰۱.
۲۴. الکافی ج ۲، ص ۲۳۹؛ بحار الأنوار الجامعة لدرر أخبار الأئمة الأطهار، ج ۸۷، ص ۳۲۱.
۲۵. المحاسن، ج ۲، ص ۶۲۲؛ الکافی ج ۵، ص ۲۹۷؛ بحار الأنوار الجامعة لدرر أخبار الأئمة الأطهار، ج ۵۸، ص ۴۲.
۲۶. بحار الأنوار، ج ۸۱، ص ۲۶۶؛ همچنين رک: بی نوشت شماره ی «۹».
۲۷. الدر المنثور في التفسير بالماثور، ج ۴، ص ۸۶.
۲۸. الدر المنثور في التفسير بالماثور، ج ۴، ص ۸۶.
۲۹. میزان الحکمه، ج ۱۰، ص ۳۱۰. [۹]
۳۰. سوره احزاب، آیه ۳۳ و ۳۴؛ الکافی ج ۶، ص ۴۴۶.
۳۱. میزان الحکمه، ج ۱۰، ص ۳۱۰.
۳۲. بحار الأنوار الجامعة لدرر أخبار الأئمة الأطهار، ج ۷۳، ص ۳۳۸.
۳۳. الکافی ج ۶، ص ۵۳۰؛ بحار الأنوار الجامعة لدرر أخبار الأئمة الأطهار، ج ۷۳، ص ۳۳۸.
۳۴. سوره نور، آیه ۵۸ و ۵۹؛ الکافی ج ۶، ص ۴۷.
۳۵. الکافی ج ۶، ص ۴۴۶.
۳۶. ويكره للنساء الحرائر الشباب أن يكون سكناهن في الغرف الشارعات (أحكام النساء، ص ۵۶) [۱۰]
۳۷. مستدرک الوسائل و مستنبط المسائل، ج ۳، ص ۲۵۳. [۱۱]
۳۸. الصادق عليه السلام: يثغر الغلام لسبع سنين ويؤمر بالصلاة لتسع ويفرق بينهم في المضاجع لعشر (الکافی، ج ۶، ص ۴۶).
۳۹. جواهر الكلام في شرح شرايع الإسلام، ج ۲۶، ص ۱۳.
۴۰. الصادق عليه السلام: حرمة الجار على الجار كحرمة أمه و ابيه (الکافی، ج ۵، ص ۳۱)؛ الکافی، ج ۲، ص ۶۶۶.
۴۱. بحار الأنوار الجامعة لدرر أخبار الأئمة الأطهار، ج ۷۳، ص ۳۳۸.
۴۲. جواهر الكلام في شرح شرايع الإسلام، ج ۲۶، ص ۲۴۴؛ دعائم الإسلام، ج ۲، ص ۵۰۵.
۴۳. قال علي عليه السلام: أفضل الشرف كفا الأذى و بذل الإحسان (غررالحکم، ص ۳۸۲)؛ غررالحکم، ص ۴۶۵. [۱۲]
۴۴. بحار الأنوار الجامعة لدرر أخبار الأئمة الأطهار، ج ۱۰۱، ص ۲۵۴.
۴۵. إنه يجوز ذلك كوضع الجناح أو الروشن اللذين لا يضران بالمارة (تذكرة الفقهاء، ج ۱۶، ص ۴۶). [۱۳]
۴۶. قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَآلِهِ وَسَلَّمَ: هَذَا أَحَدُ جَيْلٍ يَحْبِنَا وَنَحْبَهُ (بحار الأنوار، ج ۲۱، ص ۲۴۸).
۴۷. قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَآلِهِ وَسَلَّمَ: الْمُسْلِمُونَ شُرَكَاءُ فِي ثَلَاثَةٍ: ... وَ الْمَاءِ (الجامع الصغير، ج ۲، ص ۶۶۸).
۴۸. قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَآلِهِ وَسَلَّمَ: اتَّقُوا الْمَلَاعِنَ الثَّلَاثَ: ... أَوْ فِي نَقْعِ مَاءٍ (الجامع الصغير، ج ۱، ص ۲۷).
۴۹. الصادق عليه السلام: لا تقطعوا الثمار فيصّب الله عليكم العذاب صبأ (الکافی، ج ۵، ص ۲۶۵).
۵۰. الصادق عليه السلام: ثلاثة أشياء يحتاج الناس طرا إليها: الامن والعدل والخصب (تحف العقول، ص ۳۲۰). [۱۴]
۵۱. مستدرک الوسائل، ج ۱۳، ص ۴۶۰؛ همچنين رک: بی نوشت شماره ۲۵.
۵۲. الجامع الصغير، ج ۲، ص ۵۰۹؛ الجامع الصغير، ج ۱، ص ۴۷۱.

۵۳. الکافی، ج ۳، ص ۴۸؛ بحار الأنوار الجامعة لدرر أخبار الأئمة الأطهار، ج ۸۰، ص ۱۷۶.
۵۴. الفرقان فی تفسیر القرآن بالقرآن، ج ۱۲، ص ۳۷۱ [۱۵].
۵۵. وسائل الشیعة، ج ۵، ص ۱۶۶.
۵۶. تکره الصلاة إذا كان مقابله باب مفتوح (نهاية الأحكام في معرفة الأحكام، ج ۱، ص ۳۴۸).
۵۷. منتخب میزان الحکمه، ج ۱، ص ۵۰۴.

مراجع

[۱] دفتر حفظ و نشر آثار حضرت آیت الله خامنه‌ای. ۱۳۹۴. قابل دسترسی از طریق:

<http://farsi.khamenei.ir/speech-content?id=21252> [accessed 20 December 2013].

[۲] قربانی، ر. معماری و شهرسازی مطلوب اسلامی: درآمدی بر فقه کاربردی و تمدنی و مسکن مطلوب اسلامی. انتشارات شبکه اندیشه، ۱۳۹۳.

[۳] همان.

[۴] همان.

[۵] مجلسی، م. بحارالانوار، مؤسسه الوفاء، ۱۳۶۲.

[۶] کلینی، م. الاصول من الکافی، دار الکتب الإسلامية، ۱۳۴۶.

[۷] مغربی، ا. تأویل الدعائم، دارالمعارف، ۱۳۸۴.

[۸] حرّ عاملی، م. وسائل الشیعة إلى تحصیل مسائل الشریعة، مؤسسه آل البيت (ع) لاحیاء التراث، ۱۳۶۷.

[۹] محمدی ری شهری، م. میزان الحکمه، دارالحديث، ۱۳۷۵.

[۱۰] العکبری البغدادی، م. احکام النساء، المؤتمر العالمي لالیفیه الشیخ المفید، ۱۴۱۳ ق.؟

[۱۱] نوری، ح. مستدرک الوسائل ومستنبط المسائل، مؤسسه آل البيت (ع) لاحیاء التراث، ۱۳۶۶.

[۱۲] تمیمی آمدی، ع. غرر الحکم و درر الکلم، دار الکتب الإسلامية، ۱۴۱۰ ق.

[۱۳] حلی، علامه ح. تذکره الفقهاء، مؤسسه آل البيت (ع) لاحیاء التراث.

[۱۴] ابن شعبه، ح. تحف العقول عن آل الرسول صلی الله علیهم، مؤسسه النشر الإسلامي، ۱۳۶۳.

[۱۵] صادقی تهرانی، م. الفرقان فی تفسیر القرآن بالقرآن و السنه، مؤسسه اعلمی. ۱۳۹۵ ه ق.